

Insectenplagen op bomen en struiken in bos en landelijk gebied in 2005

— Leen Moraal

Meer dan 450 beheerders en andere belangstellenden doen jaarlijks mee aan de monitoring van insectenpopulaties sinds 1946. Dat netwerk bestaat dit jaar dus al zestig jaar. Het is daarmee een van de langstlopende biologische meetnetten in Nederland. Zo houden we een vinger aan de pols van de gezondheidstoestand van bomen en bossen, en signaleren we beheersproblemen en het optreden van nieuwe exotische plagen.

Eikenprocessierups vooral in Gelderland

Het totale aantal meldingen van de eikenprocessierups (zie ook Vakblad Natuur Bos Landschap april 2006) is in 2005 weliswaar afgenomen, maar er was wel een toename van de zware aantastingen, zie figuur 1. Opvallend is de verdere noordwaartse verspreiding.

Bijna de helft van alle waarnemingen komt uit Gelderland, een kwart uit Limburg en de rest uit Noord-Brabant, Zuid-Holland, Overijssel, Utrecht, Zeeland en Noord-Holland (zie tabel 1). In vergelijking met voorgaande jaren is het aantal meldingen uit Gelderland toegenomen door het langzaam noord(oost)waarts verschuiven van de populatiegrenzen. De noordelijke lijn lag in Overijssel tussen Hattem en Almelo met daaronder verspreide meldplaatsen zoals Nijkerk, Putten, Nunspeet, Apeldoorn, Raalte, Oldenzaal, Enschede etc. Uit Noord-Brabant kwamen weinig meldingen. Maar daar kunnen de intensieve preventieve bestrijdingscampagnes met bacteriepreparaten de waarnemingen drukken.

Om tot een eenvormige en verantwoorde bestrijding te komen is een leidraad geschreven voor de bestrijding van de eikenprocessierups. Op bepaalde plekken kan men volstaan met branden of zuigen. In andere situaties kan de rups bestreden worden met een bacterieprepara-

raat. In de leidraad wordt aanbevolen om rekening te houden met zeldzame vlindersoorten, zoals de eikenpage. Voor verdere informatie wordt verwezen naar: www.brabant.nl/eikenprocessierups of www.gelderland.nl (zoeken op 'eikenprocessierups').

Beuk weer wat vitaler?

De laatste paar jaar waren er veel meldingen over de slechte toestand van beuken; er was taksterfte en de bomen zaten dun in het blad. De oorzaak was een combinatie van stressfactoren: nawerking van de langdurige droogte in 2003, het mastjaar (zaadproductie) in 2004 en de extreme aantastingen, bladrolling en bladverbruining, door de beukenbladluiz. Voor de bomen was 2005 een stuk gunstiger: veel vocht en weinig bladluizen. Toch kunnen negatieve effecten nog jarenlang naijlen. Verzwakte beuken kunnen gevoelig blijven voor secundaire aantasters zoals bastkevers. Inzendingen van bastkeverlarven en meldingen van uitvlieggaatjes op de schors van afstervende en pas dode beuken zijn zeer welkom.

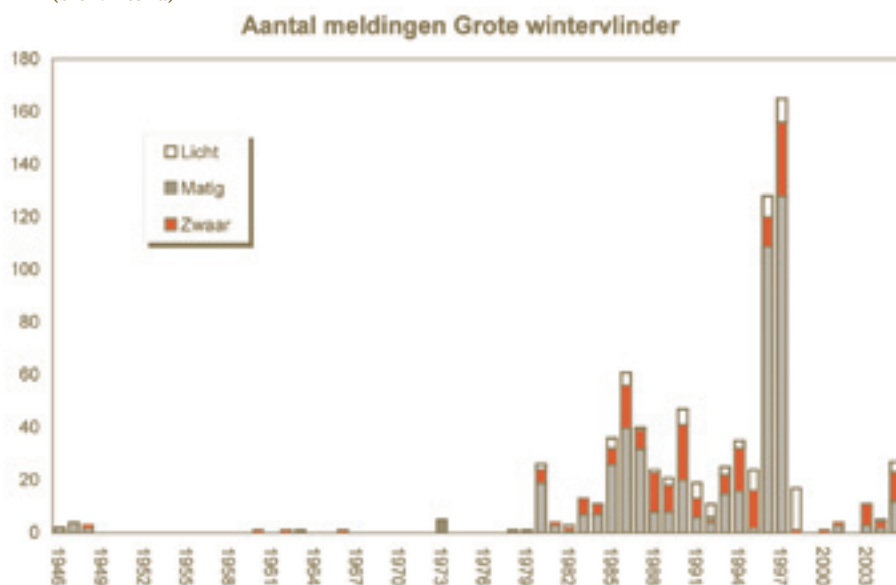
Hoe het verder ging met de Japanse thujabastkever

In 2004 was het landelijk nieuws in de media: massale sterfte van Thuja, Chamaecyparis en Juniperus. Het betrof zowel haagconiferen in de straat als oude beeldbepalende thuja's op kerkhoven en landgoederen. De bomen gingen in korte tijd dood en onder de schors zat een wirwar van gangen met daarin 2-3 mm grote

Figuur 1 De meldingen van de eikenprocessierups zijn in het vijftiende jaar van de plaag afgenomen - maar er was wel een verdere noordwaartse verspreiding (bron: Alterra).

Figuur 2 In 2005 was er een opvallende toename van de grote wintervlinder (bron: Alterra)

Tabel 1 Insectenplagen in bos en landschap in 2005

Gegevens voor de stedelijke omgeving worden hier niet vermeld

● - ●●●● lage tot zeer hoge populaties; Trend: landelijke toename/afname

Trend: landelijke toename/afname t.o.v. 2004, ↑(↑↑)= lichte (sterke) toename,

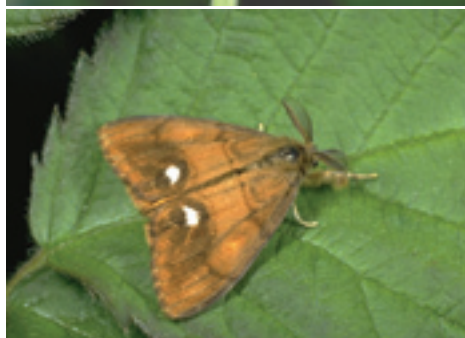
↓(↓↓)= lichte (sterke) afname, → = onveranderd, o = onvoldoende gegevens

* = Exoot; ** = Zuidelijke soort

PROVINCIES	FR	GR	DR	OV	GL	UT	NH	ZH	ZL	NB	LB	FL	Trend
Bladvretende insecten													
Bastaardsatijnrups - <i>Euproctis chryssorrhoea</i>							●		●				o
Eikenprocessierups - <i>Thaumetopoea processionea</i> **				●	●●●	●	●	●		●	●●●●		↓
Elzenhaantje - <i>Agelastica alni</i>				●	●	●	●●	●	●				→
Groene eikenbladroller - <i>Tortrix viridana</i>	●	●	●●●	●	●	●	●●			●			→
Grote wintervlinder - <i>Erannis defoliaria</i>			●●●		●●	●●	●			●			↑↑
Kleine wintervlinder - <i>Operophtera brumata</i>	●●	●	●●●	●●	●●	●●	●●	●		●●	●		→
Sneeuwbalhaan - <i>Pyrrhalta viburni</i>		●							●				→
Lijsterbesbladwesp - <i>Pristiphora geniculata</i>				●		●							o
Lindenbladwesp - <i>Caliroa annulipes</i>								●			●		o
Plakker - <i>Lymantria dispar</i>					●								o
Spinselmotten - <i>Yponomeuta</i> spp.				●		●	●●●●	●●●●	●●	●	●		↓
Voorjaarsuil - <i>Orthosia cerasi</i>						●●							o
Wilgenhaantjes - <i>Phyllodecta</i> spp.								●					o
Witvlakvlinder - <i>Orgyia antiqua</i>							●						o
Naaldvretende insecten													
Lariksmotje - <i>Coleophora laricella</i>			●		●●								↑
Rode dennenbladwesp - <i>Neodiprion sertifer</i>					●								o
Houtboorders en bastkevers													
Dennenlotrups - <i>Rhyacionia buoliana</i>								●					o
Eikenprachtkever - <i>Agrilus biguttatus</i>							●●						→
Eikenspintkever - <i>Scolytus intricatus</i>					●		●						↓
Essenbastkever - <i>Leperisinus fraxini</i>								●					o
Gele houtrups - <i>Zeuzera pyrina</i>										●			o
Grote populierenboktor - <i>Saperda carcharias</i>								●					o
Horzelvlinder - <i>Sesia apiformis</i>							●	●			●		↓
Iepenspintkevers - <i>Scolytus</i> spp.				●			●●				●	●	→
Japanse thujabastkever - <i>Phloeosinus rudis</i> *							●						↓↓
Koperetser - <i>Pityogenes chalcographus</i>						●							o
Letterzetter - <i>Ips typographus</i>			●			●							↓↓
Perenprachtkever - <i>Agrilus sinuatus</i>							●●						o
Wilgenhoutrups - <i>Cossus cossus</i>							●●						↓↓
Zuigende insecten													
Beukenbladluis - <i>Phylaphis fagi</i>			●				●						↓↓
Douglaswolluis - <i>Adelges coolyei</i> *					●								o
Eikenbladluis - <i>Tuberculoides annulatus</i>							●						↓↓
Eikenkankerluis - <i>Tuberolachnus salignus</i>							●●						o
Essenbladvlo - <i>Psyllopsis fraxini</i>													o
Grote esdoornluis - <i>Drepanosiphum platanoides</i>									●			●	o
Lindebladluis - <i>Eucallipterus tiliae</i>												●	o
Rhododendroncicade - <i>Graphocephala fennahi</i> *								●					o
Wilgenschuimcicade - <i>Aphrophora salicina</i>							●●				●		→
Bladminerende insecten													
Eikenblaasmijnmot - <i>Tischeria ekebladella</i>								●					o
Hulstvlieg - <i>Phytomyza ilicis</i>		●											o
Paardenkastanje mineermot - <i>Cameraria ohridella</i> *	●●		●●	●●	●●	●	●●	●●	●	●●	●●		→
Plataanvouwmineermot - <i>Phyllonorycter platani</i> *										●	●		o
Galvormende insecten													
Diverse gallen op diverse boomsoorten	●			●	●●●●		●	●●			●	●	↓

kevertjes. Het bleek te gaan om de Japanse thujabastkever, *Phloeosinus rudis*. Er waren geen meldingen over sterfte van inheemse jeneverbes in natuurgebieden.

Behalve de genoemde 'Japanner' is ook de verwante Zuid-Europese thujabastkever, *P. aubei*, voor het eerst in Nederland gevonden. Er is dus iets met de thujabastkevers aan de hand. Het zijn in principe zwakteparasieten en we vermoeden dat de extreem droge zomer van 2003 de coniferen zodanig heeft verzwakt dat deze kevers hun kansen kregen. Dat neemt niet weg dat we met een nieuw fenomeen te maken hebben.

Figuur 3 Rupsen van de witvlakvlinder kunnen kaalvraat bij allerlei bomen en tuinplanten veroorzaken (foto: Alterra).

Figuur 4 De voorjaarsuil zat massaal in de eiken van Landgoed Scherpenzeel (foto: Alterra / A. van Frankenhuyzen).

In 2005 was weer een gunstig groeiseizoen en er kwamen er slechts een paar meldingen over aantastingen uit Rotterdam. Verder ging bij het oorlogsmonument in Nieuw-Loosdrecht een bijna vijftig jaar oude thuja dood. Er werd een stamstuk apart gehouden - bij het weghalen van de bast in het voorjaar van 2006 bleken er volop overwinterende larven en kevers van de Japanse thujabastkever in te zitten. Er zijn dus nog steeds restpopulaties aanwezig van waaruit zich tijdens een droog groeiseizoen weer plagen kunnen ontwikkelen.

Witvlakvlinder in jonge bomen

In een natuurterrein bij Wassenaar werden vele prachtig gekleurde rupsen van de witvlakvlinder, *Orgyia antiqua*, bij jonge eiken aangetroffen. De rupsen zijn grijs met rode vlekken en gele strepen. Op de kop en aan de achterzijde zijn zwarte haarpenseeltjes ingeplant. Op de rug dragen ze vier opvallende gele borsteltjes. De haren kunnen jeuk veroorzaken. In

Figuur 5 De spanrupsen van de grote wintervlinder kunnen wel 35 mm lang worden (foto: Alterra / A. van Frankenhuyzen).

Figuur 6 Larven van thujabastkevers maken gangen onder de bast van verzwakte bomen. De jonge kevers verlaten de stam via kleine ronde gaatjes (foto: Alterra).

Rotterdam werden deze rupsen bij tienjarige iepen gemeld. De rupsen zijn weinig kieskeurig en kunnen kaalvraat bij allerlei bomen en tuinplanten veroorzaken. In 1992 was er een plaag in Lisserbroek waarbij rupsen massaal in woningen terecht kwamen.

Voorjaarsuil in Landgoed te Scherpenzeel

De groene rupsen van de voorjaarsuil, *Orthosia cerasi*, waren massaal aanwezig in de eiken van Landgoed Scherpenzeel. Deze soort wordt maar heel weinig gemeld. De vlinder vliegt in het vroege voorjaar en legt de eitjes op de nog kale twijgen. De uitkomende rupsjes voeden zich eerst in samengesponnen jong blad en later gewoon op het blad. De rupsen zijn groen met witte spikkels en ringen met op de rug drie witte lengtelijnen. Eind juni zijn de 4 centimeter lange rupsen volgroeid en begeven ze zich in de strooisellaag om daar als poppen te overwinteren. De meest opvallende meldingen kwamen uit 1992 toen kaalvraat optrad in de Planken Wambuis. Aan die plaag kwam een einde doordat wilde zwijnen de vette poppen in de strooisellaag hadden opgespoord.

Toename grote wintervlinder

Er werd weer behoorlijk aan de eik geknabbeld. Uit tabel 1 blijkt dat er veel meldingen waren over de groene eikenbladroller en de kleine wintervlinder. Vaak is er tegelijkertijd nog een derde speler: de grote wintervlinder, maar die is bijna altijd sterk in de minderheid. Het is opvallend dat de meldingen over deze soort langzaam aan het stijgen zijn. Het hoogtepunt

Figuur 7 Vitale fijnsparren kunnen met een overvloedige harsvloeit het binnendringen van de letterzetter vaak afweren (foto: Alterra).

Bosbranden hot item

van de vorige cyclus, voor alledrie de soorten, was in 1996 en 1997 (zie figuur 2). Toen werden in het hele land op grote schaal eiken in bossen en lanen compleet kaalgevreten. Dit heeft toen veel bomen zodanig verzwakt dat de eikenprachtkever z'n kansen kreeg. Mede daardoor trad eind jaren negentig plaatselijk eikensterfte op.

Een belangrijk trio - betrokken bij kaalvraat van eiken:

Grote wintervlinder - geelbruingevekte spanrups tot 35 mm lang met bruine kop, op allerlei loofhout met voorkeur voor eik

Kleine wintervlinder - groene spanrups tot 25 mm met groene kop, op allerlei loofhout met voorkeur voor eik

Groene eikenbladroller - grijsgroen met zwarte puntjes, beweeglijke rups tot 18 mm lang met zwarte kop, uitsluitend op eik

Minder aantastingen letterzetter

De letterzetter heeft, net als andere bastkevers, een voorkeur voor verzwakte bomen. In droge zomers kan door vochttekort een verlaagde harsdruk bij fijnspar optreden. De harsdruk is een verdedigingsmechanisme om kevers af te weren. Hierbij maakt de overvloedig uittrekkende hars het de inborende kevers te moeilijk om binnen te dringen, omdat de gangen steeds vollopen met hars. Na de droge zomer van 2003 liepen de meldingen van de letterzetter sterk op. Maar in de jaren daarna heeft voldoende neerslag de bomen weer vitaler gemaakt: in 2005 zijn nog maar weinig letterzetters waargenomen. Deze trend is een reden om de bosbeschermende Verordeningen van het Bosschap voor 2006 niet te activeren. Voor verdere informatie over de wettelijke maatregelen bij de preventie van bastkeverplagen bij naaldbomen wordt verwezen naar www.boschap.nl. ♦

Leen Moraal werkt bij Alterra in Wageningen. leen.moraal@wur.nl

De jaarlijkse monitoring kwam tot stand in het kader van LNV-onderzoek binnen het thema 'Beheer Natuur, Bos en Landschap'. Alterra wil het netwerk van waarnemers vitaal houden. Beheerders en andere belangstellenden die ook willen meedoen zijn dus van harte welkom. Na aanmelding krijgt men een informatiepakketje toegestuurd. Kunt u een aantasting niet op naam brengen? Geen probleem, bij twijfel kunt u insecten ter determinatie inzenden. Meer informatie is te vinden op www.insectenweb.nl.

Bosbranden zijn een hot item sinds de grote bosbrand op de Kroondomeinen. De pers besteedde er veel aandacht aan en de brandweer reageerde er op door bosbeheerders op te roepen een zone van 25 meter aan weerszijden van wegen, fietspaden en gemarkeerde routes vrij te houden van tak- en top hout. Op zulke momenten is het altijd goed om een pas op de plaats te maken en een analyse te maken van de kans op grootschalige branden. Een terugblik in het verleden kan je dan veel leren.

Stichting Probos beheert in opdracht van het ministerie van LNV een archief met alle historische bosbestanden. Daarin staan onder andere alle bos- en natuurbranden zoals die tussen 1922 en 1994 werden geregistreerd door de afdeling statistiek van Staatsbosbeheer, de Directie Bos- en Landschapsbouw en door het IKC. Helaas is men in 1995 met deze registratie gestopt, waardoor het moeilijker wordt om weloverwogen beslissingen te nemen met betrekking tot bosbranden.

Als we naar het aantal branden kijken in de periode 1945 tot 1994, dan valt op dat dit aantal geleidelijk is afgenomen (figuur 1). De drie pieken in de jaren 1947, 1959 en 1976 zijn direct te herleiden naar het weer in de betreffende jaren. De neerslag lag onder het gemiddelde niveau

en het aantal uren zon lag ver boven het gemiddelde. Ook het verbrande areaal is in de loop der tijd sterk teruggelopen. Opvallend hierbij is dat het hierbij vooral om natuurgebieden gaat (met name heide) en niet om bos.

Wat verder opvalt tijdens het bestuderen van de statistieken is dat de meeste branden niet plaatsvinden in de zomermaanden, maar in de maanden maart, april, mei en juni, waarbij de piek ligt in de maand april. In de maanden maart en april neemt de luchtvochtigheid snel af, het hout droogt uit en er is nog maar weinig blad en groene vegetatie aanwezig, waardoor gemakkelijker branden kunnen ontstaan. De achteruitgang van het aantal branden is ook geconstateerd door het Bosschap, die in 2002 zijn bosbrandverordening heeft opgeheven. Deze bosbrandverordening schreef bosbeheerders maatregelen voor ter voorkoming en bestrijding van bosbrand. Men constateerde dat bosbrand steeds minder als een probleem wordt gezien en de brandbestrijding voldoende effectief is om grotere branden te voorkomen. Bovendien oordeelde men dat het Nederlandse bos in toenemende mate minder brandgevoelig is (onder andere door meer loofhout en struiken). Dat laatste lijkt een terechte conclusie als we kijken naar de statistieken. Maar als er dan zo'n 'grote' brand is geweest als nu op de Kroondomeinen spelen dergelijke onderbouwde overwegingen een ondergeschikte rol en handelt men meer vanuit emoties. Dat levert meestal niet de beste beslissingen op. ♦

Patrick Jansen en Jan Oldenburger, Stichting Probos

Figuur 1 Aantal bos- en natuurbranden in de periode 1945 tot en met 1994

